

DUTOR IJROCHILIGINING SHAKLLANISHI

Shukurjonova Xusnora Farhod qizi

Guliston Davlat Universiteti

San'atshunoslik fakulteti, o'qituvchi

Email: xusnorashukurjonova8@gmail.com

ANNOTATSIYA

Dutor Markaziy Osiyoning o'zbek, tojik, turkman va uyg'ur xalqlari orasida keng tarqalgan cholg'ulardan biridir. Ushbu maqolada dutor cholg'usining shakllanish bosqichlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Dutor, cholg'u, musiqa, madaniyat, sozanda, manbaa, tarix, tadqiqot.

АННОТАЦИЯ

Дутор входит в число узбекских, таджикских, туркменских и уйгурских народов Средней Азии. В данной статье рассказывается об этапах формирования дуторного инструмента.

Ключевые слова: Дутор, инструмент, музыка, культура, музыкант, источник, история, исследование.

ABSTRACT

Dutor is among the Uzbek, Tajik, Turkmen and Uighur peoples of Central Asia is one of the widespread instruments. This article talks about the stages of formation of dutor instrument

Keywords: Dutor, instrument, music, culture, musician, source, history, research.

“Dutor” (ikki torli) atamasining kelib chiqishiga sozni shakllari o'xshash torli sozlardan farqlash asosiy sabab bo'lgan. Dutorga o'xshash cholg'ularni Ozarbayjonda “Saz”, gruzinlarda “Panduri”, qirg'izlarda “Komuz”, qozoqlarda “Do'mbra” va xitoylarda “Pipa” atamalari bilan sozandachilik amaliyotida qo'llanib kelingan. Dutor - forsha "ikkita tor" degan manoni anglatadi.

“Dutor musiqiy merosimizning ibtidoiy belgilaridan biri ekanligi aniq. Qadimshunoslar O'zbekiston hududidan qazib topgan musiqiy asori atiq va tasvirlar qatorida dutorsimon ikki torli cholg'ular ko'plab uchraydi. U cholg'ularning asl

nomlari bizgacha yetib kelmagan bo'lsada, shakli – shamoiliga ko'ra dutor toifasidagi asbob ekanligi shubha qoldirmaydi.¹

Bugungi cholg'umizga yaqin ma'nodagi “dutor” atamasi Alisher Navoiy homiyligida yaratilgan Zaynulobiddin Husayniyning “Qonuni ilmiy va amaliy musiqiy” risolasida ilk bor tilga olinadi. Husayniyning dalolat berishicha bu cholg'u qadimda “barbat” (lug'aviy ma'nosi “urdaksiyna”) deb yuritilganligi qayd etiladi. Barbat esa o'z navbatida Faxriddin Roziyning “Miftox al-ulum” qomusining ilmi musiqiyga oid bo'limida islom tamaddunida “ud” nomi bilan mashhur bo'lgan mo'tabar cholg'uning qadimiy ko'rinishi deb e'tirof etiladi.

XIX asrda O'rta Osiyoga ekapeditsiya uchun kelgan olimlar, tadqiqotchilar, o'lkashunos va etnograflar musiqa mahalliy aholining qon-qoniga singib ketganligini qayd qilib o'tadilar. Deyarli har bir o'zbek xonadonida dutor sozini ko'rish mumkinligi va u O'rta Osiyo xalqlarining eng sevimli cholg'u sozi ekanligini yozib, o'z kundaliklarida hamda ilmiy risolalarida bayon etganlar.

Dutor Markaziy Osiyoning o'zbek, tojik, turkman va uyg'ur xalqlari orasida keng tarqalgan cholg'ulardan biridir. O'lkamizning musiqa sozlari orasida dutor o'zining mayin, xonaki tovushi bilan alohida ajralib turadi. Ayni paytda bizning Respublikamizda dutor ijrochiligi to'rt asosiy lokal uslubga bo'linadi. Bular: Xorazm, Samarqand–Buxoro, Qashqadaryo–Surxondaryo va Farg'ona –Toshkent uslublaridir.

O'tgan asrda dutor san'atiga nisbatan ko'proq e'tibor bergan, unda ijro etilgan qo'shiqlar va kuylarni yozib olgan dastlabki ovropalik musiqashunos, harbiym orlestr dirijori va skripachi Avgust Eyxgorn bo'ldi. Eyxgorn yozib olgan ko'pgina asarlar orasida dutor jo'rligida aytilgan qo'shiqlar vas of cholg'u asari sifatida unda ijro etilgan bir necha o'nlab kuylarni uchratamiz².

Bu uslublar ichida Xorazm va Farg'ona –Toshkent mahalliy yo'llari alohida ajralib turadi. Nafaqat folklor va klassik san'atida, balki ijrochilikda shu vohalar cholg'u sozining tuzilishi va ijro etilishida o'ziga xos xususiyatlar bilan bir-biridan farq qiladi. Vohalar ijro uslublarining takomillashib borishi natijasida dutor ijrochiligida turli maktablar vujudga keldi. Bu ijro maktablari vohalarining o'ziga xos an'analari, shevalari va urf – odatlari bilan uyg'unlashib ketgan. Bu avvalo cholg'u sozi ko'rinishida gavdalandi.

Dutor turlari haqida so'z yuritadigan bo'lsak, tarixiy rivojlanish jarayonida

¹ Matyoqubov.O:Boltayev.R, Aminov.H; O'zbek notasi T.;2009 3-bet

² Rasultoyev.J O'zbek dutor ijrochiligi T.: “O'qituvchi” 1997 7,8-bet

turkman, tojik, uyg'ur, xorazm, o'zbek dutorlari shakillangan. Bular tuzilishi jihatidan unchalik farqlanmasa-da, har holda ko'rinishi, torlari bilan bir-biridan biroz ajralib turadi. Masalan, uyg'ur va tojik dutorlarining bir-biriga o'xshashlik tomonlari shundaki, ularning kosasi turkman va xorazm dutoriga nisbatan birmuncha kattaroq bo'ladi. Odatda turkman dutoriga metallan yasalgan sim taqiladi. Tojik dutorlarini ayrimlari o'zbek dutoriga o'xshaydi. Ularning kosasining o'rtacha hajmi bilan bir-biriga yaqin turadi. Shuni alohida qayd etish lozimki, O'zbekistonning o'zida ham dutorlar azaldan 2 xil yasalgan, ya'ni erkaklar dutori va ayollar uchun mo'ljallangan dutorlar. Erkaklar dutorining kosasi kattaroq, dastasi esa uzunroq bo'ladi. Ayollar dutorlari aksincha, kosasi kichikroq va dastasi ham nisbatan qisqa, ayollarga yarashadigan va nozikroq qilib mohir soz ustalari tomonidan yasaladi. Vohalar vaturlari xalqlarga xos dutorlarning ko'rinishi ijro an'alariga ham ta'sir etishi muqarrardir. Shu nuqtai nazardan biz o'zbek, turkman, xorazm dutor ijrochiligi maktablari shakillanishini ko'ramiz mumkin. Dutor xatto yirik asarlarni yaratilishiga ham asos bo'lganligini qayd etish joizdir. Bunga Xorazm dutor maqomlarini misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

O'zbekistonda asosan Xorazm, Qo'qon, Andijon, Toshkent kabi o'ziga xos ijrochilik maktablari shakillangan. XX-XXI asrlarga kelib, dutor ijrochiligi professional darajada rivojlana boshladi. Bir qator mohir ijrochilar shakllandi. Dutori go'zal sadolantirishning turli ko'rinishlari va uslublari paydo bo'ldi. Bu bir-biridan serjilo ijro uslublari o'ziga xosligi bilan tinglovchilar dilidan joy ola boshladi. Ularning uslublari qiziqqan yoshlar ham paydo bo'ldi, natijada ijrochilik maktablariga aylandi. Dutor ijrochilik uslublari haqida gapirar ekanmiz, biz Xorazm dutor maktablari va o'ziga xos go'zal ijrochilik uslubini qayd etmasdan ilojimiz yo'q. Farg'ona-Toshkent vohasidagi ko'p ijro yo'llaridan - Qo'qon dutor ijrochilik maktabining an'analari ham alohida ajralib turadi. Dutor ijrochiligining an'anaviy uslubda maxsus maqom yo'llari yaratilgan.

Xorazm vohasida dutor cholg'uchiligi ham o'ziga xos bo'lib, unda o'ng qo'l zarblari rez usulidagi uzluksiz davomiy ijrosi bilan ajralib turadi. Har bir kuchli hissani bo'rttirib, o'ng qo'lning to'rt barmog'i va jimjiloqni qopqoqqa tekkizib, tirnab va chertib ijro qilish asosiy xususiyatlardan hisoblanadi. Dutorning o'ng qo'l zarblari Xorazmda "dast" deyiladi. Ular o'z ichiga kuy va usul bo'laklarini murakkab va jozibali jihatlarini birlashtiradi. Keksa sozandalarning aytishiga qaraganda, doston nomalariga jo'r bo'luvchi doira ham usulni dutor zarblaridan o'rgangan.

Nomalarning kuy tuzilishi va tezkor rivojlanganligidan baxshilar dutorning ijro Imkoniytlaridan to'liq foydalanganlar. Xorazm dutor ijrochiligini takomillashuvida bir qator ustoz ijrochilarining katta hissalar bor. Bulardan - Nurmuhammad Boltayevni alohida ta'kidlab o'tish joizdir. Ustoz ijrosidagi - "Orazibon", "Qarinavo",

“Aliqambar”, “Qoradali”, “Roviy”, “Dilxiroj” kabi xalq kuylarida Xorazm ijro uslubini, ya’ni qopqoqqa urib, to‘rt barmoqni birgalikda terib chalishlarni yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Farg‘ona-Toshkent dutor ijrochiligida shaxsiy uslublar muhim ahamiyat kasb etgan. O‘z ijrolari bilan musiqa ijrochiligi san‘atiga salmoqli hissa qo‘shgan ustozlar - Faxriddin Sodiqov, Mahmud Yunusov, Orif Qosimov, Zokirjon Obidov, Komiljon Jabborov, Turg‘in Alimatov kabilarning ijro yo‘llari musiqa san‘atimizda o‘rnak uslublardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Rasultoyev.J O‘zbek dutor ijrochiligi T.: “O‘qituvchi” 1997 7,8-bet
2. Matyoqubov.O:Boltayev.R, Aminov.H; O‘zbek notasi T.;2009 3-bet
3. D.Yorov, Q.Qurbonov – “Navoi dutor”
4. M.Safarova – “Dutor mutaxassisligi bo‘yicha o‘quv qo‘llanma”